

Dr. Hacı Murat Arabacı

19 YÜZYILDA KIRIM MUHACİRLERİNİN OSMANLI SOSYOEKONOMİK VE KÜLTÜREL HAYATINA ETKİSİ

ВЛИЯНИЕ КРЫМСКОТАТАРСКИХ ПЕРЕСЕЛЕНЦЕВ НА СОЦИАЛЬНО-ЭКОНОМИЧЕСКОЕ РАЗВИТИЕ ОСМАНСКОГО ГОСУДАРСТВО В XIX ВЕКЕ

В данной статье мы рассматриваемый Влияние крымскотатарских переселенцев на социально-экономическое развитие Османского государства в XIX веке.

Osmanlı toplumsal yapısının, içerisinde barındırdığı çok farklı dil, din ve milletten müteşekkil görünen tablosuna, 19. yy. dan itibaren Kafkasya, Kırım ve Balkanlar'dan aldığı göçlerle yeni unsurlar eklenmiştir. Bunların içerisinde sayıca oldukça fazla olan unsurlardan biri de, Türk ve Müslüman Kırım halkıdır. Ancak, bilindiği gibi Kırım Türkleri ile Osmanlı Devleti arasındaki ilişkiler çok daha eski tarihlere dayanmaktadır.

“Kırım'ın ve Türkiye'nin Müslüman Türk halkları arasındaki ilişkiler 1783'de Rusya'nın Kırım'ı işgalini müteakip yeni özellikler göstermeye başladı. Her şeyden önce, Kırım'dan Türkiye'ye XIX. yüzyıl boyunca ardi arkası kesilmeksizin devam eden göçler öylesine anormal bir tablonun doğmasına yol açtı ki, Osmanlı ülkesinin muhtelif bölgelerine yerleştirilmiş olan Kırım Tatar muhacirlerinin sayısı Kırım'da kalanların sayısını kat kat aştı. Bu süreç zaman içinde daha da artan oranda devam etmekteydi. Bu bakımdan, o yıllarda (ve hattâ bir ölçüde günümüzde dahi) Kırım'da Türkiye'de her hangi bir akraba ve yakını bulunmayan bir Kırım Tatarına rast gelmek adetâ imkansız gibiydi”¹.

Osmanlı Devleti'nin ister siyasi sınırlarında, isterse dini ve kültürel hinterlandında olsun, işgale uğramış hemen tüm Müslüman toplumlar için Osmanlı imajı, hilafet merkezi olması hasebiyle, ‘başı sıkıştığında başvurabileceği, tehlike anında sığınabileceği güvenilir bir liman’dı. Rus işgalinin ilk dönemlerinde Müslüman Kırım Türkleri, Türkistan ve Kazan örneklerinde de görüldüğü gibi, kendilerini işgalci idareye ve topluma karşı fiilen tecrid etmişlerdi. Bir bakıma bu şekilde asimile olmaktan da korunmuşlardır. Nihayet çaresiz kalınca da tabii olarak göç etmeye başlamışlardır.

“Bu göçler her sınıf halkı (zengin, fakir, şehirli, köylü, cahil, alim) kapsadığı içi bugünkü Türkiye'deki Kırımlı unsur Türk dünyasının diğer ülkeleriyle kıyaslanamayacak biçimde anavatanın (Aktoprak) her köşesine yerleşmiş (hatta Güneydoğu Anadolu bölgesinde bile Kırım muhacir köyleri vardır) ve ülkemiz hayatının her safhasında yerini almıştır. Nihayet Kırımlıların Osmanlı ulema ve bürokrasisi arasındaki üyeleri bu devletin hayatı kadar eskiye uzanır ve pek alışılmış bir görünüm arz ederdi. Bizzat Bursalı Mehmet Tahir merhumun kaleme aldığı biyografik eser bu durumun bir ifadesi ve kanıtıdır. Şahsen Tekirdağ (Tekfurdağı-Rodosçuk) sicilleri üzerinde yaptığımız bir tarama; bu beldedeki Kırımlıların tâ 15. asırdan beri göç ederek geldiğini, İstanbul ve Kırım ve diğer Rumeli şehirleri arasındaki bir göçün, sadece harb ve kıyım dolayısıyla değil; çok eskiden beri iktisadi sebeplerle de başladığını gösteriyor”².*

Kırım'ın Osmanlı Devleti ile evvelden beri var olan iktisadi ve kültürel ilişkileri 1783'den sonra da kesilmemiştir. İstanbul'da eğitim görmek maksadıyla gelen pek çok talebe mevcuttur. Bilhassa matbaanın geniş kullanımından sonra İstanbul'da basılan kitapları getirmek gibi alışkanlıklar devam etmiştir. Kırım'ın bilhassa Bahçesaray bölgesinde konuşulan Türkçesi ile İstanbul Türkçesi birbirilerine çok yakındır. Bu yüzden İstanbul'dan getirilen eserleri anlama problemi olmamıştır. Şurası unutulmaması gereken bir gerçektir ki, İsmail Bey Gaspralı'nın gerek *Usul-i cedid* mektepleriyle, gerekse *Tercüman* gazetesi ile Türk dilinin ve İstanbul Türkçesinin okunup anlaşılabilmesine yaptığı katkı büyüktür. İstanbul Türkçesi sadece ulemanın dilinde ve kalemde ve Gazi Giray Han'ın şiirlerinde değildi, geniş halk tabakasının kahvehanelerde okutup dinlediği, Anadolu'da olduğu gibi Kırım'da da, çocuklara evin büyükleri tarafından okuduğu Seyyid Battal Gazi ve Hz. Ali menkıbeleri, Kerem ile Aslı, Tahir ile Zühre, hikâyeleri gibi eserlerin hepsi İstanbul'dan ve diğer şehirlerden giden taşbaskısı metinlerdi; ne mimarî eserler, ne okunan kitaplar, ne camilerdeki hutbe ve yazı ve okuma alışkanlığı hiçbir zaman imparatorluğun merkezî kıtasından, yani Türkiye'den kopmuş değildi³.

Bunun yanı sıra, bazı gymnasium ve ortaokullarda Türkiye Türkçesi de öğretiliyor ve tıpkı bugün bizdeki yabancı okullarda olduğu gibi Türk Tarihi, Coğrafya ve Edebiyat dersleri muallimleri Türkiye'den geliyordu. İsmail Bey Gaspralı da Türkiye'den Kırım'a muallimler getirilmesini desteklemekte idi. Bunların bir kısmı merhum şair Şevki (Bektöre) Bey gibi Türkiye'de yetişmiş Kırımlılar, bir kısmı ise bu yurdun gençlerini eğitmeye koşan münevver, idealist Anadolu ve Rumeli insanlarıydı⁴.

¹ Hakan Kırımlı, *Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)*, TTK Yay. Ankara, 1996, s.177.

* Türkiye'deki en önemli Kırım araştırmacılarından biri olan Doç. Dr. Hakan Kırımlı, kendisi ile, 20.01.2003 tarihinde Ankara'da yaptığımız mülakatta; Türkiye'nin sadece iki vilayeti (Tunceli ve Hakkari) hariç her vilayetinde Kırım Tatarı yaşadığını ifade etmiştir. Kırımlı, “Türkiye'deki Kırım Tatar yerleşim yerleri” ile bir çalışma yaptığını belirterek, mezkur yerlerin pek çoğunun kendisi tarafından bizzat gidilerek tespitinin yapıldığını ve bu çalışmasının devam ettiğini ifade etmiştir.

² İlber Ortaylı, “Türkiye'de Kırımlı Aydınlar”, *Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım* (Ed. Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, s. 58.

³ Ortaylı, *a. g. m.*, s. 59.

⁴ Ortaylı, *a. g. m.*, s. 59.; Kırımlı, *a. g. e.*, s.179.

Bu örnekler göz önüne alındığında Kırım Türklerinin, sosyo-kültürel olarak Osmanlı toplumundan çok farklı olmadığı görülebilir. Bu durum şüphesiz göçlerle gelen Kırımlıların Türkiye'deki uyum sürecini hızlandırdığı gibi, pek çok sahada kısa zamanda aktif görevler üstlenmesine de zemin hazırlamıştır. “*Son yetmiş yıldaki despot yönetimin Kırımı anavatanından tecrid etmesi hatta Kırım ahalisinin Sovyetlerin uzak köşelerinde kırk yıllık bir sürgüne tabi tutulması, Türkiye ile bütün bağların kopması, asıl kültürel ve etnik rengin muhafazasını yok edememişse bunda mâzinin müesseselerinin ve ananelerinin kuvvetli etkisinin rol oynadığı açıktır*”¹. Hilal-i Ahmer Cemiyeti'nin kuruluş ve gelişmesindeki önemli rolü olan, aynı zamanda tıp dilinin Türkçeleşmesinde verdiği derslerle ve 1869'da yayımladığı iki tıp kitabı ile tıp ilmine büyük katkısı olan Kırımlı Aziz İdris Bey, 38 yıllık kısa ömründe (1840-1878) bu ülkeye büyük hizmetler yapmıştır. Gene geçen asrın şairlerinden Aziz Bey de Kırımlı bir ailenin, II. Mahmud devri ricalinden Pertev Paşa'nın soyundandır. Dikkat edilmesi gereken husus, bu iki zatın eserlerini okuyanlar, her ikisinde de Osmanlı Türklüğünden farklı bir ‘Kırımlı’ kimlik ve şuurunun olmadığını görecekler². Bu durum da bize, daha önce ifade ettiğimiz gibi Anadolu Türklüğü ile Kırım Türklerinin birbirlerinden çok keskin hatlarla ayrılmış farklı bir kimliği olmadığını gösteren bir başka örnektir.

Önce 1905 Rus İnkılabı ve bilâhare de 1908 Osmanlı Meşrutiyet İnkılabı ile Kırımlı Türkler ile Türkiye arasındaki ilişkilerde önemli bir dönüm noktası oluşturmuştur. 1905 yılı sonrasında, Rusya esareti altında yaşayan Türklere yeni haklar verilmiştir. Bu haklar sonucunda bilhassa eğitim alanında Kırım Türklerinin büyük ihtiyaç duyduğu öğretmen kadroları Türkiye'den gelen muallimlerle karşılanırken, pek çok Kırım Türk genci de okumak maksadıyla İstanbul'a geldiler. Bu gelişmelerin ilerisi için çok önemli kalıcı tesirleri oldu. Bu yıllarda, Türkiye Türk'ü aydınlarını büyük ölçüde etkilemiş olan “hürriyet, adalet, müsavat” gibi kavramlar ve “Türkçülük” gibi dönemin fikir akımları ve hatta “komitacılık” faaliyetleri Kırımlı aydın Türkleri de tesiri altına almıştı. Bunun neticesi olarak bu Kırımlı Türk'ü aydınlar istiklâlcî, hürriyetçi ve milliyetçi olarak yetişti. Bu kadrolar İstanbul'da ve Kırım'da yeraltı teşkilatları kurarak yaygın bir faaliyet içine girdiler.

Akmescit'teki Kırım Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi 1905'de Akmescit'de bir rüşdiye açmaya karar verdi. Mektebin müdürlüğünü üstlenmek üzere İstanbul'dan uygun bir muallim aramaya başladı. Bir Kırım Tatar muhacir ailesinin çocuğu olan ve o sırada İstanbul'da Hukuk Mektebi'nde talebe olan Ömer Sami (Arbatlı) (1881-1951) muallim olarak görevlendirildi. Zaman içerisinde Akmescit'te Ömer Sami'nin başarısı Kırım'ın diğer yerlerindeki Müslüman Cemiyet-i Hayriyelerini de aynı yolu izlemeye teşvik etti. Bu şekilde, Abdürreşid Mehdi'nin teşebbüsüyle Karasubazar Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi de Yeni açılan Karasubazar Rüşdiyesi'nin müdürlüğüne getirdi³. Gözleve Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi ise Gözleve Rüşdiyesi'nin tesis ve idaresi için İstanbul'daki Yüksek Ticaret Mektebi'nin mezunlarından Ethem Feyzi (Gözaydın)yi getirdi. Ethem Feyzi yaklaşık otuz sene kadar bir süre kuzey Türkleri arasında muallimlik hizmetinde bulunmuş, Türk kültürü için hizmet etmiştir⁴.

Yirminci yüzyıl başlarında Kırım'da hem erkek hem kız çocuklarının eğitimi hususunda büyük bir gayret dikkati çekmektedir. Şüphesiz bunda daha önce bahsettiğimiz gibi Türkiye'deki Kırım diasporasının çocuklarının katkısı çok büyüktür. O kadar ki, bu şekilde Türkiye'den Kırım'a gidenler arasında ticari hayatını terk ederek gitmiş olanlar bile mevcuttur. Bunlardan bir tanesi, Eskişehir'e göçle gelip yerleşen ve burada ticarete başlayan Fevzi Altuğ (Elitok) (1878-1934) dur. Fevzi Altuğ Eğitimci ve milliyetçi bir Kırım aydınıdır. Eskişehir'de Kırım Türklerinin iskanı ile ilgili olarak kurulan Muhaceret Komisyonunda çalışmıştır. Hatta bu komisyon vazifesi dolayısıyla Eskişehirdeki Kırım muhacir köylerinden halen aynı adla kurulu Fevziye Köyü'nün adının Fevzi Bey'e izafeten verildiği ifade edilmektedir⁵. 1905 yılında ailesini Eskişehir'de bırakarak Kırım'a giden Altuğ, burada Gaspıralı'nın basım evinde ve dağıtım kolunda çalışmaya başlamıştır. 1906 yılında Azak Denizi kıyısındaki Akmanay Köyü'nde Dar'ül-İrfan mektebini kurarak, 1908 yılına kadar Kırım Türklerinin kültür ve maarif davasına hizmet etmiştir⁶.

“1905'den itibaren Kırım'daki rüşdiye ve ilk mekteplerde ders veren Türkiye'den davet edilmiş muallimlerin sayısı büyük bir hızla arttı. Bu dönemde Kırım'daki hemen her büyükçe Usûl-ü Cedid mektebinde Türkiye'den gelmiş en az bir muallim bulunduğu anlaşılmaktadır. Bunların mevcudiyeti o mektebe mahallî halk arasında büyük itibar kazandırıyor. Çoğu Türkiye'de Kırım'a nisbetle çok daha iyi bir tahsil ve yetişme imkânına sahip olmuş olan bu muallimler Kırım'da yeterli sayıda yetişmiş kadroların mevcut olmayışından doğan açığın büyük ölçüde kapatılmasını sağladılar. Osmanlı vatandaşı olan bu muallimlerin ezici çoğunluğu Türkiye'ye yerleşmiş eski Kırım Tatar muhacirlerinin torunları hattâ torunlarının çocukları olduklarından Kırım lehçesine, adetlerine ve yaşayışına hiç de yabancı değillerdi. Bu ise onların mahallî halk nezdinde kabul görmelerini ve kaynaşmalarını çok daha kolaylaştırdığı gibi, işlerini bir misyon şeklinde gönülden benimsemelerini de sağlıyordu”⁷.

Bu şekilde Türkiye'den muallim getirilerek açılan rüşdiyeler başta Gaspıralı olmak üzere cedidçilerin desteğini almakta ise de, Kırımdaki gelenekçiler tarafından eleştirilmekte idi. Kısa bir müddet sonra bu rüşdiyeler Çarlık rejiminin de dikkatini çekti. Çarlık idaresi Türkiye'den getirilen bu muallimlerin “Osmanlı Devleti tarafından vazifeli olarak gönderildiğini ve İslamcılık fikri ile millî şuurunu yayma gayretinde ve iddiasında olduklarını,

¹ Ortaylı, a. g. m., s. 59.

² Ortaylı, a. g. m., s. 61.

³ Kırımlı, a. g. e., 179.

⁴ Cafer Seydahmet Kırımer, “Önsöz”, **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri**, (Yaz. Ethem Feyzi Gözaydın) İstanbul, 1948, s.3-4.

⁵ Fevzi Altuğ, **Dikenli İlişkiler Kırımlı Bir Öğretmenin Anıları ve Şiirleri**, (Yay. Haz. İnci A. Bowman) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005, s.25-26.

⁶ Altuğ, a. g. e., s. 26-27.

⁷ Kırımlı, a. g. e., s. 180.

ayrılıkçılığı teşvik ettiklerini” ileri sürerek, 1910 yılına kadar Kırım’da açılan bütün rüşdiyeleri kapattı. Osmanlı vatandaşı olan muallimler ise sınır dışı edildi¹.

KAYNAKÇA

1. ALTUĞ, Fevzi, **Dikenli İlişkiler Kırmılı Bir Öğretmenin Anıları ve Şiirleri**, (Yay. Haz. İnci A. Bowman) Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı Yayınları, İstanbul 2005.
2. GÖZAYDIN, Ethem Feyzi, **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri**, İstanbul, 1948.
3. KIRIMER, Cafer Seydahmet, “Önsöz”, **Kırım Türklerinin Yerleşme ve Göçmeleri**, (Yaz.: Ethem Feyzi Gözaydın) İstanbul, 1948.
4. KIRIMLI, Hakan, **Kırım Tatarlarında Milli Kimlik ve Milli Hareketler (1905-1916)**, TTK Yay. Ankara, 1996.
5. ORTAYLI, İlber, “Türkiye’de Kırmılı Aydınlar”, **Sanatı, Tarihi, Edebiyatı ve Musikisiyle Kırım** (Ed. Oktay Aslanapa), Yeni Türkiye Yay. Ankara, 2002, s.57-64.

¹ Kırmılı, **a. g. e.**, s. 181.; Aynı şekilde, Fevzi Bey’in Azak Denizi kıyısında bir köyde muallimlik yapmakta iken baskılardan dolayı Türkiye’ye dönmek zorunda kaldığı ifade edilmektedir. Altuğ, **a. g. e.**, s.27.